

PANNON VÁROSOK FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNETE

(beadandó dolgozat a „Regionális gondolkodás története” c. tárgyhoz)

Készítette:

Törley Gábor

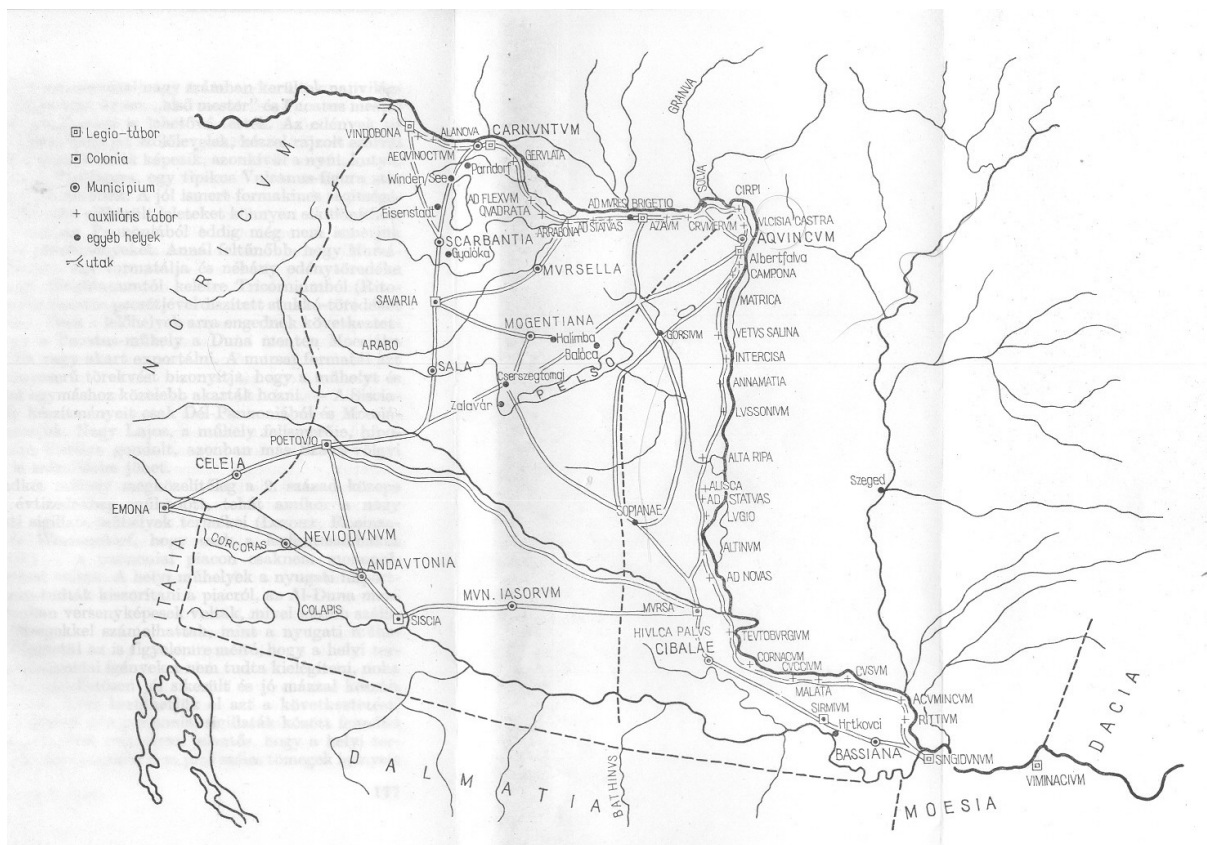
informatika-tanár szakos hallgató
ELTE IK

Előadó:

Vinkovics Márta

docens
ELTE TTK
Tudománytörténeti és
Tudományfilozófiai
Tanszék

A római kori városok települési előzményeiről igen keveset tudunk. Ezek a városok földrajzi szempontból mind fontos helyen feküdtek, ezért feltételezhető, hogy e helyek már az őskorban is jelentősebb települések voltak, bár a lakosság folytonosságára nem mindenhol van bizonyíték, késő-kelta leletanyagok által. Néhány esetben ezen kelta telepektől néhány kilométer távolságban jön létre maga a római város, tehát ezek a telepek településtörténeti előzményként tarthatók. Ilyen például Aquincum és a gellérthegy-tabáni település, Sirmium és Hrtkovci-Gomolava, Carnuntum és a Braunsberg, Vindobona és a Leopoldsberg (talán Scarbantia és a Bécsi-domb) kapcsolata. A foglalás után ezeket a kelta telepeket római indításra nyilván feladják vagy kiüritik.



1. ábra Pannónia a II. században

Történelmi háttér

Pannóniát elsősorban biztonsági szempontok miatt hódította meg a birodalom. A térség földrajzi helyzetéből kifolyólag a Duna által határolt terület kitűnő szárazföldi összeköttetést jelentett az Itália védelmére itt összevonható hadtestek számára. Emellett fontos tényező volt a nyugati részen áthaladó Borostyánkőút védelme, a hadseregbe sorozható újabb népcsoportok fölötti uralom és nem utolsósorban a jól hajózható Danuvius, Dravus és Savus folyók kereskedelmi jelentősége. Bár Octavianus az actiumi csata előtti (Kr. e. 31.) beszédében azt állította, hogy a Dunáig eljutott, tartósan csupán a Száva által határolt földsávot birtokolhatta. Mivel uralkodása idején a térségben hét lázadásra is sor került, kénytelen volt a Dráva-völgy, illetve a Dunántúl területének megszerzését Tiberiusra és annak utódaira hagyni.

Ennek ellenére Pannóniát igen hamar leválasztották Dalmatiáról, s megkapta a császári provincia státust, három légiónyi helyőrséggel. Miután leverték a lázadásokat és a helyi őslakosság is kellően asszimilálódott, gyorsan kiépült a tartomány közigazgatása. Miután a

belső rendfenntartói feladatok megszűntek, a harátok védelmére fordítódott a figyelem, így a római katonák fokozatosan a határvonalon építették fel állandó erődítményeiket. Az első nagy tábor a Borostyánkőút dunai átkelőjénél, Carnuntum volt, majd ezt követte Arrabona és Aquincum.

A provinciához több szállal kötődő Flaviusok (69-96) két coloniát¹ és három municipiumot² alapítottak Pannóniában, és ezzel kezdetét vette Pannónia nagyarányú városiasítása, amely a II. század első harmadában vált teljessé Hadrianus kilenc városalapítása révén. A 90-es évektől, Domitianus császár uralkodásától kezdve a birodalom katonai súlypontja áthelyeződött a Rajnától keletre, a Dunakanyar környékére, leginkább a négy pannóniai légió és a számos segédcsoport jelenléte bizonyította. Ebben az időben indult meg egy nagyméretű polgárjog-adományozási folyamat, melynek eredményeképp kialakulhatott egy őslakos arisztokrata réteg, ami később az uralom és a felvirágzás támaszává vált.

Bár a Flaviusok idején a dákok, majd a szarmaták ellen vívott háborúk sok gondot jelentettek Pannóniának, Domitianus mindkét népet legyőzte, s így Nerva hatalomra jutásakor megkezdődhetett a vidék békés megerősítése a dunai limes kiépítésével. 106-ban a növekvő jazig veszély miatt két részre osztották a tartományt, amelynek határa a Dunakanyarból indult ki. A következő évben meg is indult a várt támadás, ám azt az akkori helytartó, Hadrianus visszaverte. Ő szorgalmazta később – 124-es látogatása alkalmával – a Traianus által megkezdett dunai erődrendszer köbe való átépítését és a kőúthálózat megvalósítását.

Ebben az időben indult meg a bennszülött lakosság romanizálódása. Ez a folyamat úgy ment végbe, hogy nem nyomta el a helyi szokásokat, hanem esetenként még segítette is megvalósulásukat, illetve, hogy a civitasokat³ lassanként beleolvasztotta a municipiumok területébe.

Antonius Pius császársága (138-161) idején érte el Pannónia első virágkorát. A helyi ipar megerősödése következtében az import minimálisra csökkent; a provincia mezőgazdaságilag egyre önellátóbb lett, de kiemelt katonai szerepe miatt mindvégig jelentős anyagi támogatást is kapott.

A II. század közepén Rómát a parthus háború foglalta le, amelynek érdekében még a pannóniai légiókat is a keleti határvidékre rendelték. Azonban ebben az időben érte el a Kárpát-medencét a nagy méretű gót népvándorlás első hulláma, ami miatt az őslakosság szorult helyzetbe került, s összefogtak, és a birodalmat veszélyeztették.

166-ban a langobardusok és ubiusok a Vág völgye mentén betörték, és Brigetiónál sor került hosszú idők óta az első nagyobb összecsapásra. Ám ez még csak előjátéka volt a következő évi markomann-szarmata egyesült támadásnak, amely egész Pannóniát elárasztva Aquileiánál Itáliát is megfenyegette. A seregeket Marcus Aurelius (161-180) visszaverte, és élete utolsó éveit majdnem végig Pannóniában töltötte, megfékezve a barbárok újabb támadásait, amelyek a szigorú békefeltételek miatt indultak meg.

¹ *colonia* – Telepítéssel alapított város, amely eredetileg nem rendelkezett önkormányzattal, mert Róma város részének tekintették. A császárkorban már mindenben megegyezett a municipiumok igazgatásával. A deductiók (ld. 5. o. lábjegyzet) megszűnése után a coloniákat előkelőbb, magasabb rangú közösségeknek tekintették és ezért egyes municipiumoknak, kitüntetésként, colonia-címet adtak.

² *municipium* – Olyan önkormányzattal rendelkező közösség, amelynek teljes jogú polgárai (municepsei) latin vagy római polgárjoggal rendelkeznek. A coloniával ellentétben bármely peregrinus közösség megkaphatta ezt, az eredetileg a coloniánál magasabb rangú önkormányzati formát, amelynek alapítása nem volt telepítéshez kötve.

³ *civitas* – „Polgárjog”, „polgárság”, „polgárok közössége”. Utóbbi jelentése szerint előbb a peregrinusokból (idegenek) álló közösségek, a késő antik időkben minden önkormányzattal rendelkező közösség gyűjtőneve.

A provinciát a háborúk nagyon megviselték, elnéptelenedett és lepusztult. A barbárok több mint 100 ezer hadifoglyot ejtettek, sőt a pusztulást a Birodalomban terjedő pestis még tovább fokozta. A régészek számára a károk nagyságát az így keletkezett, jelentős mennyiségű hamuréteg is bizonyítja.

Commodus (180-192) végleges győzelmet aratott az elégedetlen barbárok fölött, majd megkezdődtek a helyreállítási munkálatok. A limest megerősítették, és nagy méretű szír és germán betelepítések is történtek.

Septimius Severus (193-211) a pannóniai légiók által történt császárrá kiáltásával megkezdődött a provincia csaknem fél évszázados fénykora. Nagyon sokat fejlődött az északi Illyricum. 194-ben Carnuntum és Aquincum colonia, Brigetio és Vindobona pedig municipium rangot kapott. A Dunakanyar és a budai hegyek lankásabb részein sorra épültek a villák, alapultak a gazdaságok, a nagy műhelyekben pedig megindult a tömegtermelés, ami hozzájárult a térség önellátásának kialakulásához. Ebben az időben csak néhány barbár betörést jegyezhetünk fel.

Az utolsó Severus halála után a Birodalomra az anarchia árnyéka borult. A III. század első felében számos limes-újításról van adatunk, a carpok, a vandálok és egyes germán törzsek mégis óriási pusztítást végeztek a Dunakanyarban. 260-ban a roxolánok, 270-ben pedig a vandálok, quadok és szarmaták tették tönkre a limest és a provinciát, amelynek állapota kétségbeesítően romlott. A pénzhiány miatt bevezetett magas adók következtében a városok visszafejlődtek, elnéptelenedtek, megszűnt a kereskedelem, a lakosságot a létbizonytalanság és elszegényedés jellemezte.

Diocletianus (284-305) trónra lépésekor az anarchia véget ért, Pannónia a mélyponton ült. A császár személyesen is többször járt a Dunánál, és Galeriuszal együtt sokat tett a provincia érdekében. Kiűzte a szarmatákat, átépítette a fontosabb ellenerődöket. Az újabb fellendülést az erődrendszer hatalmas átalakítása és megerősítése tette teljessé, ami igazából Theodosius alatt fejeződött be.

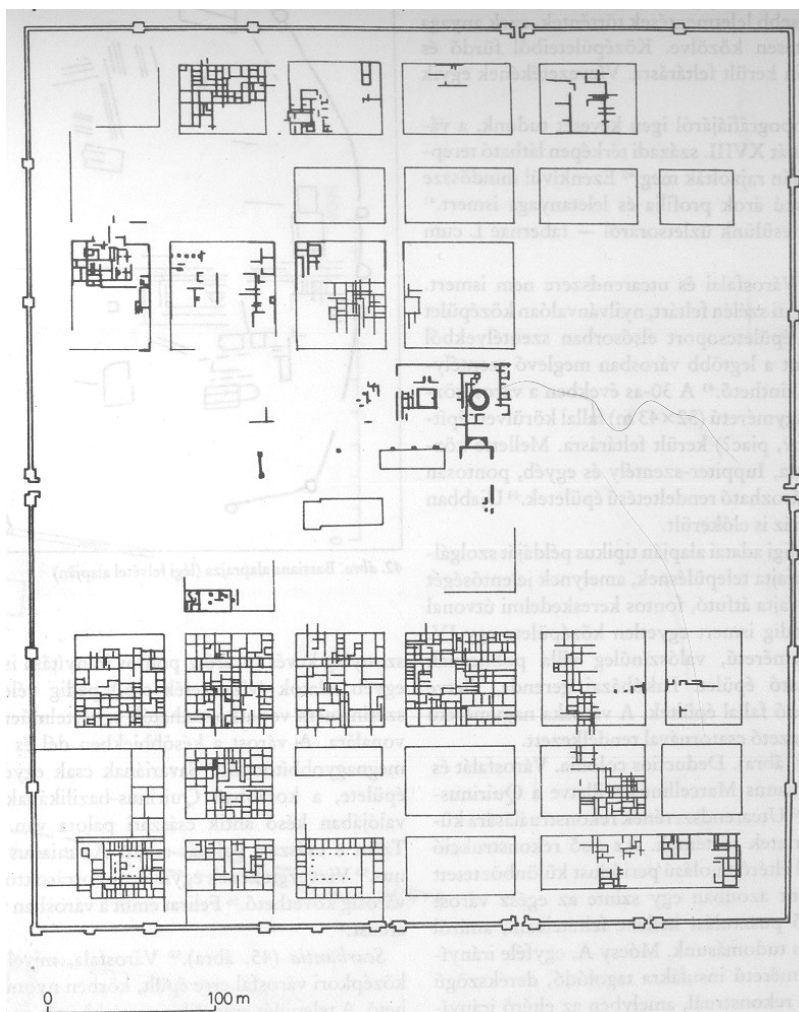
A IV. század végén a limes védelmének feladata leginkább a hátszói mozgó lovasseregre hárult, amely már nem válogatott harcosokból, hanem helyben „toborzott” férfiuiból állt. Ez már érezte a közeledő katasztrófát. 377-ben megjelentek a hunok, amelyek állandó veszélyt jelentettek. A lakosság elmenekült, a vezetés szétesett. Ám ezek után nem állt helyre a rend, mint ahogy eddig. Megkezdődött a hun megszállás időszaka. Bár a Sirmiumban megválasztott Theodosius még kísérletet tett a többi barbár nép betöréseinek megakadályozására, s ezért Aquincumból hadat vezetett ellenük, az emberhiány és a Birodalom belső válsága miatt jelentős eredményeket nem érhetett el. Így, annak ellenére, hogy erről a zavaros korról szinte semmi biztosat nem tudunk, eléggé valószínűnek tűnik a Római élet c. könyv azon állítása, miszerint 380-ban az utolsó sirmiumi császári rendelet kiadásával megszűnt Pannónia római uralma.

Az első városok: Emona és Savaria

A pannóniai korai romanizáció korának településtörténetére vonatkozólag szolgáltattak jellemző adatokkal *Emona* (Ljubljana, Szlovénia), az egyik első pannóniai veteráncolonia. A légió tábora Tiberius császár korában épült, amelyet kettős árokrendszer és védtornyokkal erősített falak védték. A castrum⁴ későbbiekben elpolgáricosodott, elvesztette katonai jellegét.

⁴ *castrum* – Tulajdonképpen *castra* (csak többes számban használt szó): a római csapatok menettábora, később általában tábor, erődítmény.

Kr. u. 14 végén vagy 15. elején már elkészült a városfal, amely 552x435m-es⁵ négyszöget kerített körül. A város árkat, kapuit és falait már ásátásokkal meghatározták. W. Schmidt az első világháború előtt néhány insulát (háztömb) is feltárt és megállapította az utcahálózatot. Azt utcahálózat megfelel a deductio⁶ coloniákra jellemző urbanisztikai elveknek: a derékszögű utcahálózat minden utcája a város teljes hosszát vagy szélességét átszeli, az utcák pedig valami szabályszerűséget követnek egymáshoz való távolságukban. Az északi kaputól kiinduló út mentén elhelyezkedő gazdag és nagy hamvasztásos temető sűrű lakottságra enged következtetni az I. századtól. Az Emonában telepített polgárok első sorban a Pannóniában állomásozó légiók katonái voltak. Az emonai lakosok között sok aquileiai találunk. Ez nem meglepő, hiszen Aquileia (Olaszország), Emona szomszédjaként nagy szerepet töltött be a Száva-völgy és a Borostyánkőút kereskedelmében, így vált fontos átrakodóhellyé és Pannónia első fontos kereskedelmi központjává. Ez szolgálhat magyarázatul arra is, hogy miért jelent mag hamarosan emonai polgárcsoport Savariában is.

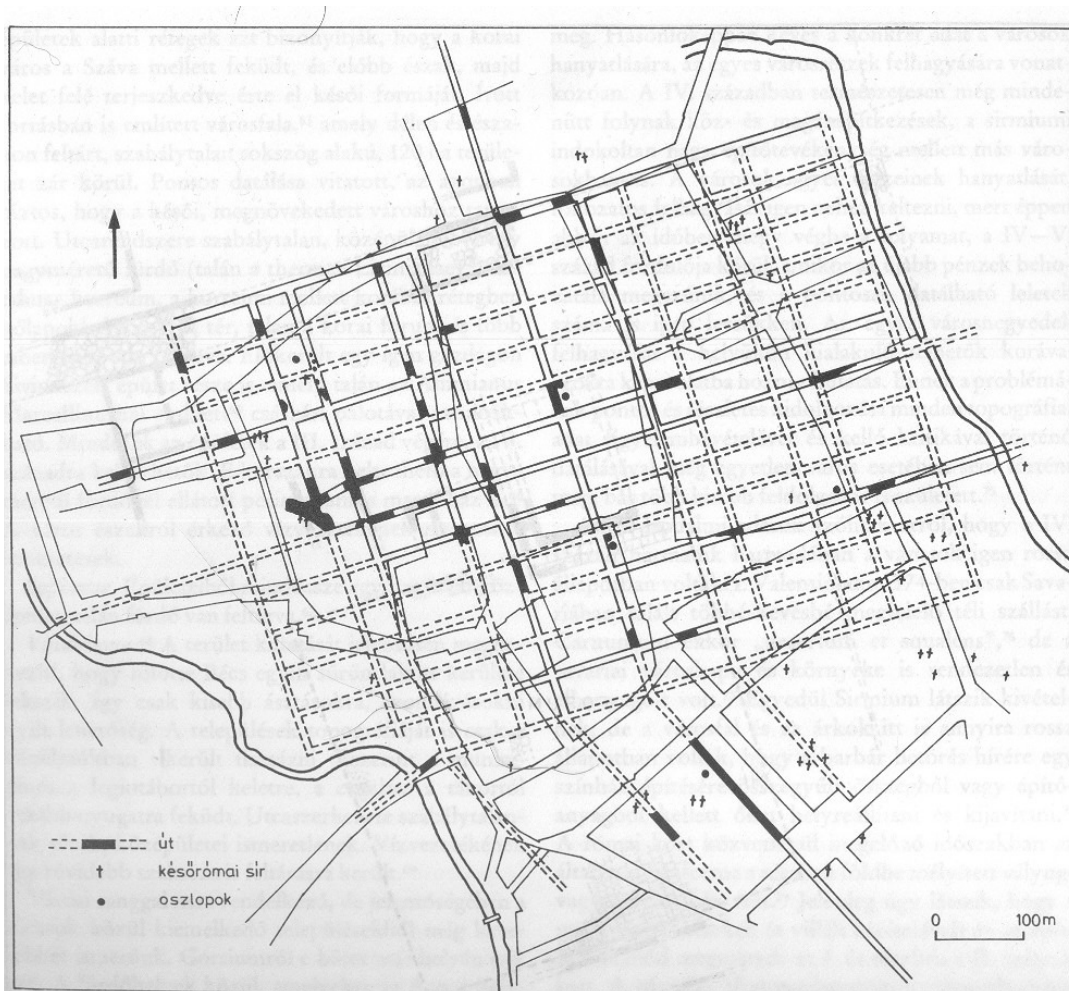


2. ábra Emona alaprajza

Savaria (Szombathely, Magyarország) termékeny síkságon fekszik a provincia nyugati határán. Talaja és fekvése alkalmasabb volt a földosztásos telepítésre, mint Emonaé. Valószínűleg a felismerés volt a döntő, hogy miért pont ezt a helyet választották ki colonia alapításához. Szükséges volt támaszpontot kialakítani Poetovio (Ptuj, Szlovénia) és Carnuntum (Peronell (Deutsch Altenburg), Ausztria) légiótáborai között a Borostyánkőút hosszú szakaszán. Bizonyára nem véletlen, hogy Emona tiberiusi coloniája kb. félúton feküdt Aquileia és Poetovio, Savaria pedig Poetovio és Carnuntum között.

⁵ Mócsy András: Pannónia a korai császárkor idején 78. o., Akadémiai kiadó, Budapest 1974.

⁶ *deductio* – Veteránok, régebben birtoktalan római polgárok földjuttatásos telepítése coloniákban.



3. ábra Savaria utcarendszerének rekonstrukciója

Savaria városa, már amennyire eddigi kutatásokból tudjuk, egy kb. 600x550/600m⁷ területű négyszög volt, derékszögű utcarendszerrel. A városfal, amely később épülhetett, nagyobb területet fogott közre. Nyomait még nem találták meg. Az ásatások az első, claudiusi építési periódust még nem tárták fel. A város csak fokozatosan öltött városias jelleget. A vélhetően nagyon impozáns capitoliumot is csak a II. század végére építették fel. A település déli peremén az I. században még csak egyszerű vályogkunyhók álltak. A csatornázás, a vízvezeték és az utcakövezés Claudius korára tehető. Az utcákat hatalmas bazaltlapok borították, a vizet föld alatti vízvezetékkel, elég messziről, a kb. 50 km távolságra levő Rohoncól szállították.

A város településtörténete Emonáéhoz hasonlított. Már Claudius császár korában kiérdekelte a colonia rangot, majd gazdag kereskedővárossá és a császári kultusz tartományi központjává vált.

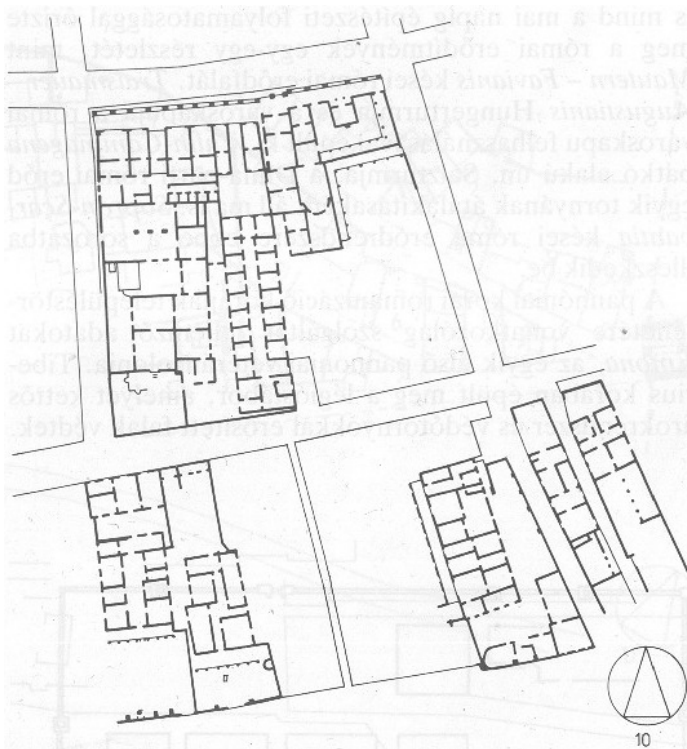
Hadrianus városai: Carnuntum és Aquincum és a szakrális székhely: Gorsium

Lehetséges, hogy Hadrianus városalapításai látogatása idejére (Kr. u. 124) estek. Erről a látogatásról feliratok tanúskodnak. Egy szobor felirata enged arra következtetni, hogy a császár jelenlétében történt Aquincum municipium megalapítása. Bizonyára ugyanígy

⁷ Mócsy András: Pannónia a korai császárkor idején 82. o., Akadémiai kiadó, Budapest 1974.

alapították a másik Duna-parti municipiumot, Carnuntumot. Ezek a városok helytartói székhelyek is voltak.

Carnuntumban az ún. „Állatkerben” (Tiergarten) a XIX. században végeztek ásatásokat, de sajnos nem áll rendelkezésünkre felmérési rajz. A második világháború kitörése előtt egy nagy középület feltárását kezdték el, az „Állatkerttől” északra (ún. Palastruine). Az épület hatalmas méretű gőzfürdőként üzemelt. Tőle délkeleti irányban, az 1950-es években a várost több helyen szakszerűen feltárták. A három ásatási terület feltűnően nagy távolságra fekszik egymástól. Ha a három feltárást befoglalnánk egy nyugat-keleti tájolású négyszögbe, egy kb. $950 \times 600 \text{ m}^8$ nagyságú területet kapnánk. Ez a terület jelentősen felülmúlja az aquincumi municipium nagyságát, így Carnuntum Pannónia egyik legnagyobb városa volt. A feltárt városrészben az utcák szélessége nem egyenlő, két nyugat-keleti irányú párhuzamos utcát két nem teljesen párhuzamos utca kötött össze, amelyek dél felé nem folytatódtak. A hozzávetőleg derékszögű utcarendszer így nem felel meg a hippodamoszi elveknek. A municipium feltételezett négyszögének délnyugati sarkában volt az anfiteátrum, amely legkésőbb a II. század közepén épült. Valószínű, hogy a városnak volt városfala. Kérdéses azonban, hogy hol futott. Feltételezések szerint nem egy időben lakták a város egész beépített területét.

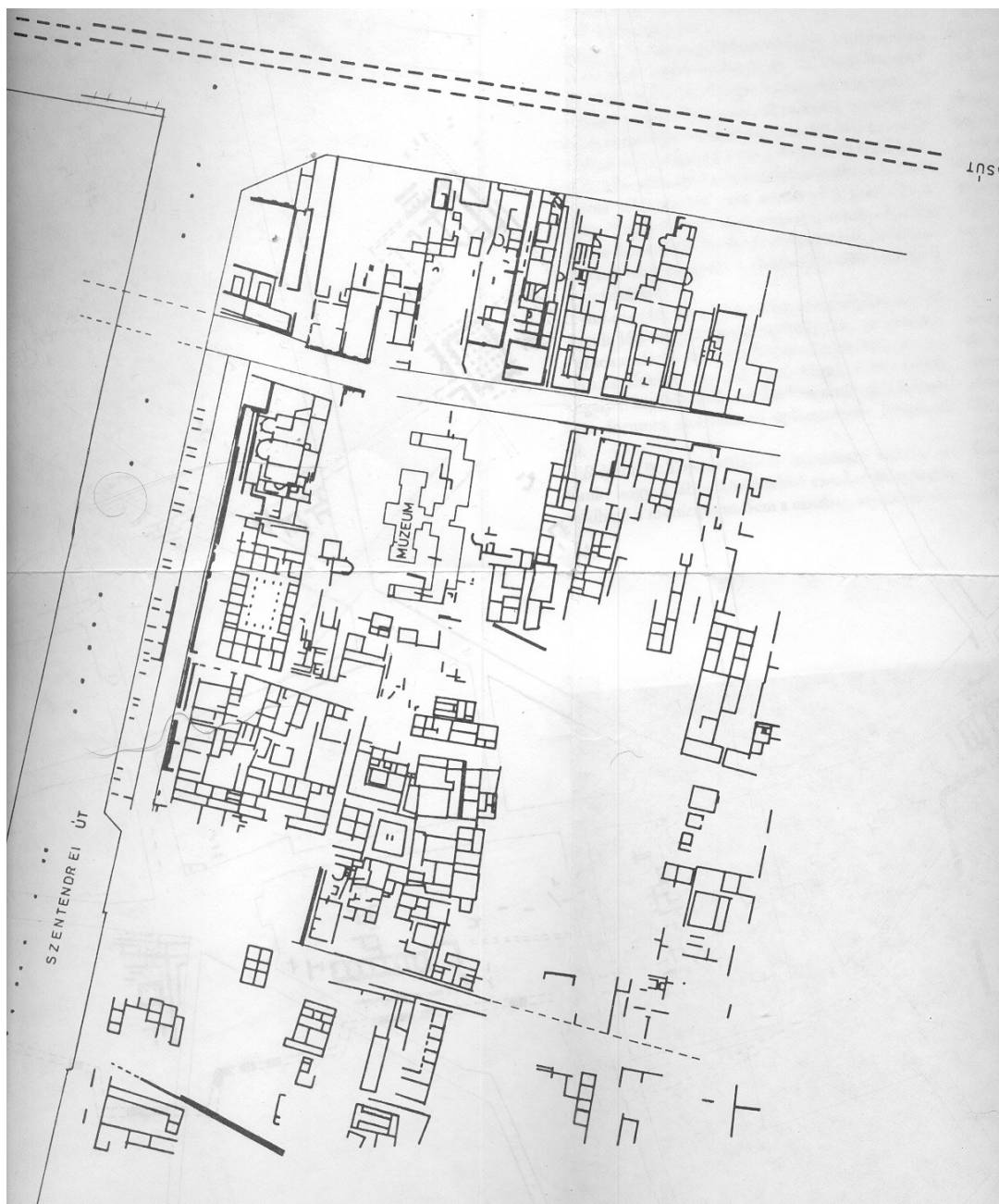


4. ábra Carnuntum helyszínrajza

Aquincum településszerkezete sokban hasonlított Carnuntuméhoz. Itt is a castrum felett, a Duna folyásával ellentétes irányban alakult ki a polgár város és itt is egy-egy anfiteátrum fogta közre a városkerületeket. A városnak trapéz alakban beépített területe volt, melyek nyugat-keleti hosszúsága kb. 650m, észak-déli szélessége kb. 440m⁹. Nagyjából középen, észak-déli irányban futott a vízvezeték, amely a forrásoktól (mai Római Fürdő) a castrumig szállította a vizet. A vízvezetékől nyugatra még nem rég indultak meg az ásatások, azonban keletre egy kb. hathektárnyi részt tártak fel a régészek. Ezen a területen két, lényegében párhuzamos, de nem igazán egyenes utcát, kisebb, észak-déli irányú utcák kötöttek össze. Az egész várost átszelő utcát még nem találtak, ezért, úgy tűnik, az utcarendszer nem tükrözi a hippodamoszi elvet, habár az utcák nagyjából derékszögű hálózatot alkotnak.

⁸ Mócsy András: Pannónia a korai császárkor idején 161. o., Akadémiai kiadó, Budapest 1974.

⁹ Mócsy András: Pannónia a korai császárkor idején 159. o., Akadémiai kiadó, Budapest 1974.



5. ábra Aquincum keleti részének utcarendszere

A feltárt rész legészakibb látható része éppen a település „szíve”: az észak-déli főutat lezáró forum. A hatalmas, oszlopsorral szegélyezett porticus (csarnok) mögött az adminisztrációnak otthont adó helységek sorakoztak, majd ennek folytatásaképpen bontakozott ki a forum tere. A tér északi felén található egy szentély, ami eredetileg Capitoliumi Trias podiumtemploma, később a császárkultusz szentélye. A forum keleti oldalán futott az északi városkapuhoz vezető út. Ez az út és a város kelet-nyugati főutcája által határolt háztömb képezte a város északi iparosnegyedét. Ezek a házak feltűnően nagyok voltak, a forum melletti közösségi célokat szolgált, valószínűleg bazilika lehetett. A többi épület – az utcai fronton porticust, boltot, majd műhelyeket, raktárakat befogadó – magánház volt. Az insula legkeletibb tagja hasonlított társaihoz, de hátsó szárnyának műszaki felszereltsége, közművesítése, tornaudvarnak alkalmas nagyságú térsége miatt nyilvános

fürdőnek határozták meg a régészek, amelyben vendégszobáknak alkalmas helységeket is találtak.

A forum körzetének nagy részét ma közutak takarják. Az észak-déli főút keleti oldalán levő háztömbben, a forummal szemben épült a központi fürdő (ún. „Nagy Fürdő”), amelyet a II. században kezdtek el építeni. A fürdő északi és nyugati oldalát tornác kísérte, az utóbbiban kicsiny üzlethelységek bújtak meg.

A háztömb déli részén terjeszkedett el a város üzletháza és húspiaca, *macelluma*, amely a III. században nyerte el ma ismert formáját. Az üzletház északi és keleti oldalán egy, a délin két sorban sorakoztak a boltok, úgy, hogy a külső soron levők az utcára nyíltak. Elképzelhető, hogy a piactér boltjaiban a „finomabb” portékákat (kerámia, szövet, ékszer), míg a némi kosszal járó húst elkülönített szárnnyban árulták eladók.

A központi fürdő és a *macellum* tömbjének oldalán szaladó utca és az észak-déli főút határolta tömb sarkát két nagyméretű pillértermet befogadó építmény foglalta el. Rendeltetésüket tekintve, valószínűleg az iparostestületek gyűléstermei lehettek.

A városon kívül a déli kapunál egy fogadó (*diversorium*) állt, nagy udvarral és istállóval. Igazából nem lehet tudni, hogy az imént felsorolt építmények közül melyik tartozott a városi korai szakaszához. Az utcarendszer arra enged következtetni, hogy a város fokozatosan minden előzetes terv nélkül épült. Ezt az is alátámasztja, hogy az első településnyomok a *flaviusi* korból, a városalapítást fél évszázaddal megelőző időkből származnak.

A város falait eddig az északi, a nyugati és a déli oldalon határozták meg. Feltehetően Hadrianus alatt vagy legalábbis a II. században épültek. A fal egy beépített területet fog közre, amelyet, feltehetőleg, csak a városfal megépítése után építettek be teljesen. A közszolgáltatási intézmények is a fentebb említett császár korából származnak. A vízvezeték nem a város, hanem a légió számára készült, azonban a város is használhatta. A csatornázás az utcák kanyarulatát követi, tehát csak akkor jöhetett létre, mikor az utcairányok már adottak voltak. A *municipium*tól keletre egy II. századtól működő fazekasnegyedek tartak fel.

A Szentendrei út nyugati oldala alatt levő antik városrész védelmet élvez, ezért nincs beépítve. Ennek feltárása a jövő feladata, ám hatalmas lehetőséget rejt. Ha sikerül olyan részletességgel feltárni, mint a keleti részt, a világon egyedülálló, hatalmas urbanisztikai értékű archeológiai park jöhetne létre.

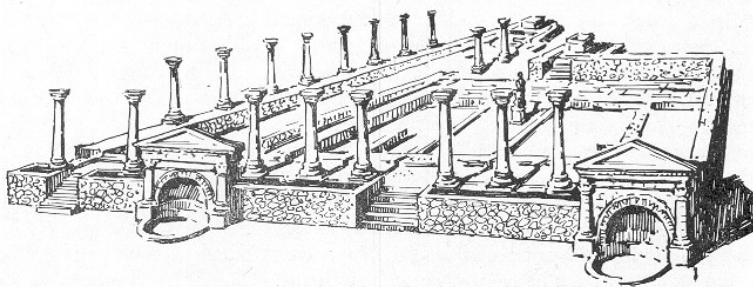
Gorsiumot (Tác, Magyarország) hódító római katonák alapították. A tábor nyolc út kereszteződésében, a Sárvíz melletti dombokon épült. A tábor, mint a hasonló előretolt erősítések, téglalap alakú volt, négy kapuval, négy árok és palánkfal védte. A tábor belsejében szigorú rendben barakkok sorakoztak, a központban helyezkedett el a parancsnoki épület és a táborszentély. A későbbi város építkezései nem sokat hagytak ebből a korai korszakból.

Traianus császár 106-ban győzelemmel fejezte be a dák háborút. A Duna mentén kiépülő őrtornyok „árnyékában” már nem volt szükség a Sárvíz átkelőjének biztosítására. A katonaság elvonult, ám ez nem került *Gorsium* „életébe”. Ugyanis a háborús fellendülés idejében a hadseregtől kevésbé függő helyi lakosok vályogházakat építettek, és a hadsereg veteránjai is itt telepedtek le, illetve a város fontos szerepet kapott. A dák háború után két provinciává osztották Pannóniát: nyugati (*Pannonia Superior*) és keleti (*Pannonia Inferior*) részre. A keleti rész székhelye *Aquincum* lett, ahol a légió állomásozott és a helytartó székel, míg a császárkultusz és egyben a tartománygyűlés színhelyének *Gorsiumot* választották.

A nagyszabású szent kerület (*area sacra*) építését Traianus rokona, az akkor még helytartó Hadrianus kezdte meg. A város központja az előbb említett tábor lett. A barakokat, istállókat

lebontották, a sáncokat elegyengették. Felavatására talán 124-ben került sor, mikor Hadrianus már császárként látogatott vissza.

A szent kerület a főutcák kereszteződésében álló forumtól északra fekvő halmon helyezkedett el. Szentélyeit, oszlopsorait, oltáiról felszálló füstöt a Sárvíz mindkét oldaláról, a város egész területéről látni lehetett. A csarnokok homlokzatai a forumra néztek. A lágy tavaszi napok egyikén, minden évben a



6. ábra Gorsium, szent kerület, rekonstrukciós rajz

forumon gyűltek össze Pannonia Inferior küldöttei, felvonultak a fölépcsőn, a középső hajóba, hogy részesei legyenek a császár tiszteletére celebrált szertartásokon. Az oltár fölött a provincia főpapja mutatta be áldozatát. Nem minden szertartás volt itt, némelyeket a nyugati csarnokban tartottak, amelynek külön feljárata volt a forumról. Még romjait is vastagon borította az égett gabona, a számtalan hajdani áldozat maradványa.

Valószínűleg ebben a csarnokban tarthatták a nap másik nagy eseményét, a tartománygyűlést. Itt volt lehetőség panaszt tenni a helytartó ellen, ám legtöbbször inkább ünnepi volt a hangulat, mint indulatos. Az ilyen gyűlések legfontosabb tennivalója a provincia tisztségviselőinek megválasztása volt, elsősorban a főpapé.

A *concilium provinciae*¹⁰ épületei a szent kerület keleti oldalát foglalták el. A főpap, a tartománygyűlés tisztségviselői, a papok itt intézték ügyeiket. Itt őrizték a tartománygyűlés pénztárát is. Az egyik helység padlója alól zsákbán elrejtett pénzt találtak 25000 sestertius értékben. Gorsiumban is volt anfitéátrum, amelynek helyét nem ismerjük, de kötömbjeit I. István király a székesfehérvári bazilika alapozásának elvitette.

Az ünnepek között sem néptelenedett el a város. A haláluk után istenné avatott császárok közül bizonyosan soknak volt szentélye Gorsiumban, melyeket külön papság ápolt.

A városról, ami körbefogja a forumot, keveset tudunk. A légifelvételek feltűnően nagy kiterjedésre engednek következtetni. A központhoz közeli házakat kő alapfallal építették, a külső negyedekben, ahol a kelta eraviscusok éltek, csak egyszerű kunyhókat építettek. A forum környéki utcarendszer a római városokhoz volt hasonlatos: sakktáblaszerű, egyenesen futó, egymást keresztben metsző. A fontosabb utcák mentén csatornák voltak, a mélyben ólom vízvezetékcső húzódott.

A markomann háború elérte ezt a várost is. 178-ban a szarmaták lerohanták és felégették a települést, lakosságának nagy részét elhurcolva. A háború után megkezdődött az újjáépítés, habár nagyon lassan és akadozva. A város csak a század végére épült újjá, nyerte vissza régi fényét. A putrik és vályogházak romjai felett kőépületek emelkedtek, amelyekbe, legalábbis részben, új lakosok költöztek. A kelta népesség ekkortájt asszimilálódott teljesen.

A szent kerület is megújult. Új padlót kapott, ahol kellett, megújították a falakat, a freskókat. Teljesen újjá kellett építeni a tartománygyűlés helységeit, ugyanis, valószínűleg ez az épület összeomlott a tűzvész során. Fel kellett újítani a császár-isteneknek szentelt templomot is. Ezt a templomot maga az uralkodó császár, Septimus Severus hozatta helyre. A császár 202-ben, uralkodása tizedik évét ünnepelendő, meglátogatta a várost. Ez a látogatás

¹⁰ A tartományi önkormányzat legfelsőbb szerve

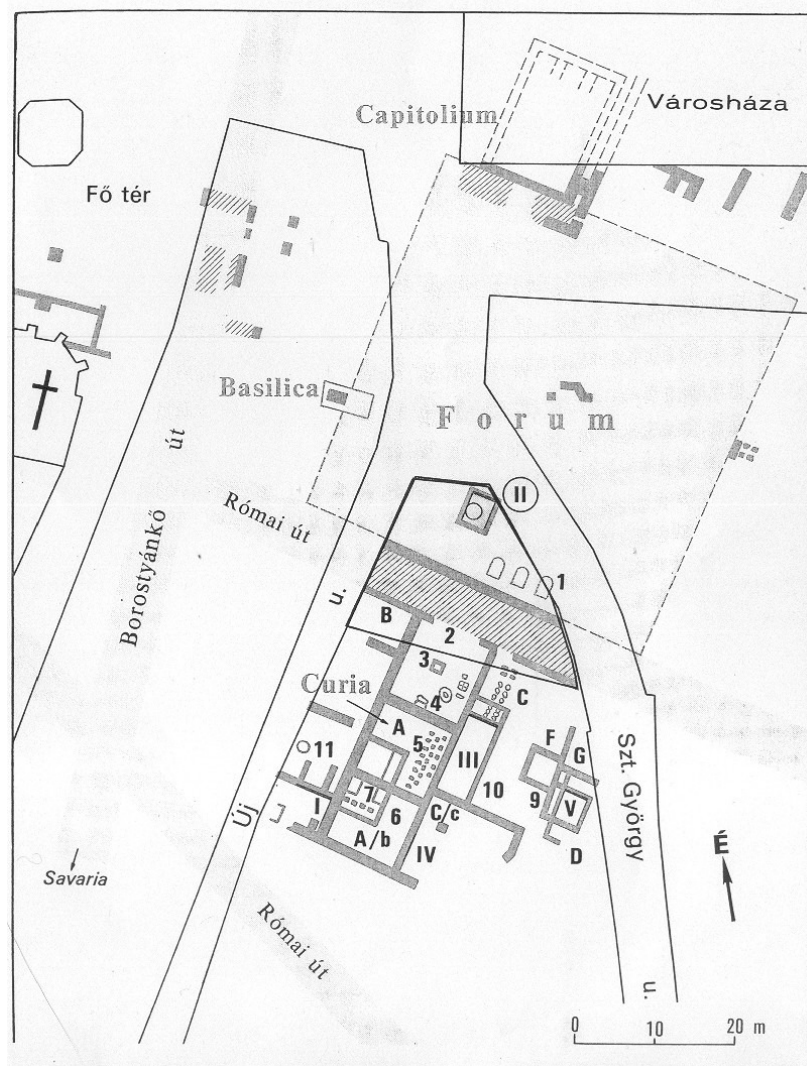
nyitotta meg az utat a város második virágkora előtt. Ebben az időben, a császárkultusz és a birodalmi istenekén kívül számos más vallás is gyökeret vert a vallási központban.

259-ben hatalmas megrázkódtatás érte a birodalmat, perzsa fogságba esett Valerianus császár. A hír hallatára a barbár népek áttörték a limest. 260-ban a roxolánok bevették Sirmiumot (Sremska Mitrovica, Szerbia), megölve az akkori császárt, így a vezér és légiók nélkül maradt provincia szabad prédává lett. Felégetett városok jelezték a barbár hordák nyomát, Gorsium sem kerülhette el sorsát. Teljesen elpusztult. Talán csak néhány nap kellett hozzá, hogy másfél évszázad építészeti alkotása alaktalan kőhalommá váljon. Diocletianus idejében épült teljesen újjá a város, *Herculia* néven, de közel sem rendelkezett többé azzal a jelentőséggel, mint korábban, régi fényét képtelen volt újra visszanyerni.

Scarbantia

A régészeti adatok és megfigyelések arra engednek következtetni, hogy *Scarbantia* (Sopron, Magyarország) foruma a II. század első felében épült be kőépületekkel. A markomann háborúk pusztításait követően újjáépült. 179-180 telén Marcus Aurelius, 202. április 9-én Septimus Severus is meglátogatta a várost (utóbbi uralkodásának 10. évfordulóját megünnepeelve).

A császárlátogatások is hozzájárultak a forum szépítéséhez. A curiától keletre (lásd térkép) háromhajós gyülekezőtermet építettek ekkor a „D” szentély és az „A” épület közé. A curiától nyugatra kis fás park helyezkedett el.



A IV. század elején vették körbe a város

7. ábra Scarbantia foruma

központját, a forumtól a közfürdőig 3 méter vastag városfalakkal. Ekkor a forum háztömbjének észak és kelet felé eső házait lebontották. Ezek a falak ma is nyomon követhetők, mivel az egyik középkori városfal erre épült. A IV. század második felétől a forumot már nem takarították rendszeresen, így megindult szépen lassan a város pusztulása.

Mégis, nagy jelentőséggel bír Scarbantia foruma, ugyanis ez az egyetlen látható itáliai minta szerint épült forum Pannóniában. Vitruvius, Augustus császár építész a Tíz könyv az építészetéről című művében ezt írja: „a forumot a város közepén kell felépíteni... Az istenek templomának, akik a város védelmezői, mint Jupiter, Juno és Minerva, a legmagasabb pontos

keressenek helyet...Mercurius temploma is a forumon legyen.” Ezeket az utasításokat a scarbantiai építések betartották. Vitruvius szerint „a görögök a forumokat négyzet alakúra építik, tágas és kettős oszlopcsarnokkal sűrűn elhelyezett oszlopokkal... Itália városaiban viszont nem lehet ugyanilyen módon készíteni, minthogy a régiek azt a hagyományt hagyták ránk, hogy a gladiátorjátékokat a forumon rendezzék. Tehát a szentér körül tágasabb oszlopközöket kell kimérni, s az oszlopcsarnokokban körös körül pénzváltó bódékat,...fent az emeleten pedig erkélyeket kell elhelyezni... A nagyság pedig a népesség számának teljesen megfeleljen... Szélességét pedig úgy határozzuk meg, hogy a hosszát három részre osztjuk, ebből kettőt adjunk neki, így ugyanis téglalap alakú lesz, és dispositója alkalmas a játékok céljára.”

A forumon zajlott a város társadalmi élete: ügyintézés, üzletkötések, bevásárlás. Itt állt a curia, a tanácsház. A basilica, ahol az üzletek kötettek, és a törvénykezés zajlott, a tér nyugati oldalán állott. Másik homloktata a Borostyánkőútra tekintett. Szentélyek, pénzváltó bódék, kocsmák, üzletek épültek a forum felé vezető, fedett járdájú utcákba. Ezekből az utcákból keveset találtak meg, kevés utcának ismeretes az iránya, ezért nem bizonyítható a derékszögű utcarendszer. A leletek bizonyítják, hogy a rómaiak örök időkre akartak itt berendezkedni.

Ha általánosságban szeretnénk írni a pannon városok fejlődéséről, nehéz dolgunk akad. Ehhez kevés az adatunk, és nem tudunk közös vagy különös vonásokat megállapítani. Mindazonáltal azt gondolom, nagyon nagy hatással volt a római kor erre a területre, a jövőt tekintve. Habár a városok nagy részét lerombolták a barbár népek, a Pannónia területén szerveződő kora középkori államoknak nem kellett a „semmiből” indulniuk.

Felhasznált irodalom:

- Hajnóczi J. Gyula: Az építészet története Ókor II. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Pannonia régészeti kézikönyve - Fitz Jenő, Mócsy András szerk., Akadémiai kiadó, Budapest 1990.
- Mócsy András: Pannónia a korai császárkor idején, Akadémiai kiadó, Budapest 1974.
- Fitz Jenő: Gorsium-Herculia, Tác; Pannónia kiadó, Budapest, 1973.
- Hajnóczi J. Gyula: Pannónia római romjai, Műszaki könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Gömöri János: Scarbantia foruma, Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, 154.
- Kovacsevics Réka - Nagy Olivér - Rumi Tamás - Végvári Tamás - Zahornitzky Tamás: Pannon évszázadok
(<http://www.ferences-sze.sulinet.hu/Tori/Zahorniczky/zahor2.html>)